

О. О. ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
м. Київ, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

**МОВА ЯК ДЗЕРКАЛО ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ:
ТАК І НІ
(кілька мовних явищ)**

У статті на загальному тлі нинішньої активізації уваги до психологічної інтерпретації різних мовних явищ, що мають рівень змісту, причому з прагненням до пов'язування їх з особливостями ментальності різних народів, наголошується на необхідності обережнішого підходу до констатації фактів прямої, безпосередньої зумовленості тих чи інших особливостей певної мови відповідними особливостями етнічної ментальності. Паралельно з пошуками в такому напрямі слід також мати на увазі можливі впливи загальної ментальної діяльності людей (безвідносно до їхньої етнічної належності), загальної структурної специфіки відповідної мови на її різних рівнях, а також особливостей формування й розвитку саме літературної форми відповідної національної мови. Матеріалом для конкретнішого аналізу стали деякі явища української мови, що викликають підвищений інтерес у плані [нібито] віддзеркалення в них особливостей української ментальності: демінутиви з гіпокористичними конотаціями, категорія дієслівного пасиву, «позитивність» внутрішньої форми одиниць української лексики, багатство української синоніміки.

Ключові слова: мова і ментальність, «жіночість» / «чоловічість» у ментальності, етнолінгвістика, українські демінутиви, категорія пасиву в українській мові

1. Вступні зауваження. Як наслідок, по-перше, відходу мовознавства з останньої чверті минулого століття від структуралізму як однієї з домінуючих парадигм дослідження природної мови і поширення когнітології з відповідною переоцінкою методологічних цінностей та актуалізації різних напрямів етнолінгвістики, а по-друге (у пострадянських і ширше — постсоціалістичних соціумах), з одного боку, прагнень до докорінної переоцінки постулатів суспільствознавчих наук радянського періоду, а з другого, — посилення уваги до «свого», національного (на протигагу офіційно нав'язуваному досі «інтернаціональному») у нас — як у власне науковому середовищі, так і не менш активно в межах «народної лінгвістики», в аматорських колах — активізувалися пошуки в напрямі виявлення тісних і цілком однозначних залежностей між особливостями структури і лексико-фразеологічного складу тієї чи іншої національної мови і особливостями ментальності відповідного етносу. Якщо радянська філософія й радянська лінгвістика починаючи з 30-х років рішуче застерігали від надмірного психологізму в трактуванні змістової

сторони різних мовних явищ, від проведення безпосередніх паралелей між особливостями структури певної національної мови і етнічною психологією, національним характером, ментальністю, культурою, то тепер ситуація в цій сфері часто видається загалом майже протилежною (на межі 80-х–90-х рр. у нас актуалізувалося саме словотвірне гніздо *ментальність*, під чим найчастіше розуміють саме національні, етнічні аспекти цього поняття). Багато положень з того, що раніше трактувалося в нас як «ідеалістичне» і навіть «реакційне»: німецький лінгвістичний романтизм і неогумбольдтіанство, американська етнолінгвістика (антропологічна лінгвістика) і под., — набуло тепер поширення з певними трансформаціями у вигляді таких лінгвістичних парадигм, як, зокрема, лінгвокогнітивістика, етносемантика і етносинтаксис польсько-австралійської дослідниці Анни Вежбицької, російська лінгвокультурологія. На постулатах гіпотези лінгвістичної відносності, мовного детермінізму значною мірою ґрунтується також ідея гендерного реформування мови («феміністична критика мови») — з наголошуванням на тому, що мова вибудовує для її користувачів свою модель світобачення: «Мова використовує нас такою самою мірою, якою ми використовуємо її» [Lakoff : 45; див. докладніший аналіз цієї потужної мовно-ідеологічної тенденції останніх десятиліть, зокрема: Тараненко 2021 : 52–93].

До надзвичайно популярного тепер у нашому мовознавстві поняття національно-мовних картин світу (якщо бути точнішим, то варто б уживати, звичайно, термін не «мовна картина світу», а «мовна картина [етнічної] свідомості»), а вже остання, в свою чергу, є певною мірою відбиттям світу) дуже часто стали відносити весь набір структурних особливостей певної мови, що мають вихід на рівень змісту, а також ті чи інші особливості прагматики та стилістики, які вирізняють її на фоні інших мов. Увагу спостерігачів при цьому цілком зрозуміло привертають такі факти, як наявність (кількість) певних слів для позначення певних понять, багатство синонімії, відповідна тематична спрямованість груп фразеологізмів і паремій, відмінності внутрішньої форми слів (нерідко з трактуванням внутрішньої форми шляхом «народної етимології»), певні словотвірні моделі, особливості граматичної категоризації, відмінності у формах синтаксичного керування та ін.

Однак, як це буває в разі переходу з однієї методологічної крайності в іншу і надто радикальної переоцінки вже усталених наукових цінностей, як наслідок посиленої уваги до пошуків і [нібито] встановлення прямої зумовленості певних особливостей лексико-фразеологічного складу та граматичної і словотвірної структур тієї чи іншої національної мови відповідними особливостями етнічного менталітету її носіїв нерідко вже можна констатувати появу дещо або й надто наївно-романтичних трактувань формування мовних картин світу різних народів, а при погляді дослідників на власну мову — і явного перебільшення позитивних чи умовно позитивних якостей відповідного народного менталітету. Так, як реакція на поширення цілого ряду теоретичних положень і багатьох конкретних прикладів із сучасної російської лінгвокультурології, де російська мова розглядається в зіставленні насамперед з основними західноєвропейськими мовами, кілька років тому вийшов у світ збірник критичних матеріалів, де, зокрема, констатується об'єктивний перехід різних лінгвокультурологічних концепцій від лінгворомантизму до лінгвопатріотизму, а від останнього — до лінгвонаціоналізму й «лінгвістичного нарцисизму» [див.: От лингвистики к мифу; пор. також: Мізін]. В Україні ж, де основним іншомовним тлом для підходів до оці-

нювання зображально-виражальних особливостей української мови протягом тривалого часу була й усе ще лишається в масовій свідомості російська мова, вона ж виступає тепер переважно і об'єктом порівняння, зіставлення для відповідних явищ української мови.

У цьому зв'язку хотілося б привернути увагу на прикладі кількох явищ насамперед української мови — явищ, які є об'єктом обговорення, причому навіть ідеологізованого, в сучасному лінгвістичному й навіть позалінгвістичному житті України [див. також матеріал до цього, зокрема: Тараненко 2009 : 16–22], — до того загалом ніби безперечного факту, що жива, реальна мова ще не дає підстав для виведення абсолютних і категоричних висновків у плані її співвідношення зі свідомістю. Адже, по-перше, неможливі, як відомо, будь-які узагальнювальні висновки щодо особливостей свідомості на основі тільки мови, а по-друге, в самій мові є величезна кількість взаємосуперечливих мовних явищ з поглядом відбиття в них тих чи інших особливостей національної свідомості.

2. Укр. воріженьки та інші подібні демінутивні утворення [див. докладніше про це в окремій статті автора: Тараненко 2012].

2.1. Як одне з яскравих власне мовних свідчень на підтвердження популярного уявлення про емоційність, сентиментальність, ліризм, мрійливість ментальності українців — «український кордоцентризм (кордоцентричність)»¹ досить часто згадують широку наявність у системі словотворчих засобів української мови демінутивно-оцінних форм з пестливим значенням, причому не тільки в іменниках (*дівчинонька, чумаченько, місяченько, художонька, мандрівочка, коханнячко* та багато ін.), а й у прикметниках, числівниках, займенниках, прислівниках, дієсловах, частках, вигуках (*вірненький, вірнесенький, трійко, саменький, додолоньку, додомоньку, спатки, спатоньки, спаточки, спатусі, спатуні, спатуненьки, тесчки, люлі-люлечки, ой лишенько!* та багато ін.) [див., наприклад: Кривоносок; Радевич-Винницький 1997 : 216–218; Голубовская : 66–79, 86; Кочерган : 333; Жайворонок : 24–25; Ткаченко : 14]². Таке сприйняття українського демінутива, цілком природне й загалом зрозуміле на рівні повсякденної мовної свідомості, не є чимось незвичним, однак, і в мовознавчому середовищі й навіть у деяких філософів, що займаються українською національною проблематикою. (Хоча, з іншого боку, відомо, що наявність розгалуженої системи демінутивних одиниць різних частин мови з гіпокористичними значеннями характеризує, хоч і різною мірою, різні слов'янські мови, а творення демінутивів у чеській мові відзначається особливою системністю й регулярністю.)

¹ Як відомо, таке трактування національного характеру й національного темпераменту українців, яке йде ще від П. Юркевича (XIX ст.), у XX ст. було представлено в поглядах В. Липинського, Дм. Чижевського, М. Шлемкевича, Є. Онацького та ін., які вбачали в цих рисах «української душі» як позитивні, так і негативні (емоційність — на шкоду інтелекту і волі, мрійливість — на шкоду соціальної активності) сторони. Див., наприклад, добірку статей авторів з української діаспори (перше видання за ред. М. Шлемкевича вийшло 1956 року): [Українська душа]. Відповідну статтю подано також в одній з українських енциклопедій уже доби незалежності: [Римаренко]. З іншого боку, пор. у цьому плані скептицизм і застереження, що «не слід абсолютизувати відносно»: [Горський : 108].

² При цьому наводять також враження іноземців від української мови — наприклад, французьких авторів XVII–XVIII ст. про те, що мова козаків дуже ніжна (?! — *О. Т.*), вишукана, сповнена зменшувальних форм та незвичайно витончених зворотів [Радевич-Винницький 1997 : 216; Радевич-Винницький 2006 : 61].

Тракування цього явища під кутом зору відбиття в ньому української національної ментальності, зокрема з підкресленням «позитивності» моральних якостей українського народу, вже ввійшло в Україні до зіставних міжмовних досліджень, особливо на тлі відповідних форм у сусідній російській мові. У такому «кордоцентризмі» «українське колективне несвідоме» постає як «наскрізь позитивне» [Храмова :10], й особливо це мало б увиразнюватися в поширенні подібних гіпокористичних форм також на позначення явно не приємних мовцеві й навіть ворожих йому істот і явищ: фолькл. *неволенька, недоленька, чужиньонька, війнонька* («Іхав козак на війноньку...»), *воріженьки* і под. Звідси логічно випливають також твердження на зразок: «Українська мова — одна з найрозвиненіших у світі. Справді, це чи не єдина мова, в якій навіть слово *вороги* має лагідну форму — *воріженьки*» (журн. «Жовтень», 1989, № 12, с. 115: від пресслужби журналу). З іншого ж боку, відзначене розширене застосування в українській мові форм вираження пестливості дістає й негативну оцінку як таке, що свідчить про «певну пасивність світосприйняття» народу [Голубовская : 69], а оскільки відомо, що жінки значно частіше за чоловіків уживають подібні форми [див., наприклад: Hasselrot : 318; Дяконенко : 77; Кривоносок : 500], то це явище може бути ще одним аргументом на користь твердження про «жіночість» психіки українського народу [див.: Радевич-Винницький 1997 : 201; Божко : 92; Безпаленко].

Гіпокористичне значення у формах на зразок *воріженьки* часто вбачають не тільки ті, хто захоплюється такою рисою української ментальності, а й ті, хто виступає, причому різко, проти вже усталеного образу українців як надто чутливого, сентиментального і мрійливого народу, який через свою доброту всіх і все жаліє. Можна навести в цьому зв'язку такі, наприклад, висловлювання, як, з одного боку: «Честь і гідність нашої нації тисячоліттями полягала в повазі до інших народів, навіть до ворогів, яких в українському фольклорі вибачливо іменували “*воріженьками*”» (Іван Драч, поет, культурний і громадський діяч. Важкі уроки українства. — Сучасність, 1993, ч. 11, с. 97); з другого боку: «<...> в основі [причин поразки українських національно-визвольних змагань. — О. Т.] лежить проблема українського характеру, тобто галушкового патріотизму, добродушності, психології людини, яка не вміє до глибини душі ненавидіти і, можливо, відповідно глибоко любити. Адже ця людина в своєму гімні може дозволити собі називати ворогів “*воріженьками*”, а коли хтось каже “*воріженьки*”, тобто в зменшеній формі, то навряд чи він зможе протиставити себе повністю і до кінця тим *воріженькам*» (Михайло Горинь, політик, політв'язень радянських часів, 1991 рік [цит. за: Радевич-Винницький 1997 : 217–218]). Подібним чином — у таких поетичних рядках: «Гойдали нас пестливі дзеньки-бреньки. / Не тільки “*ненько*” — мовили до мами, / ми й ворогам казали: “*воріженьки*”... / І з козаків зробились козачками» (Анатолій Бортняк. Іронічні катрени. — Слово Просвіти, 14.05.2009).

На відміну від російської мови, в якій «більшість суфіксів з емотивним значенням пестливості має аксіологічну амбівалентність, виступаючи носіями семантичних нюансів зневажливості, презирливості, глузування, іронії» [Голубовская: 70], щодо української мови висловлюється думка, що в ній «нема і не було суфіксів, які в русистичі мають назву “*уничижительных*” і “*презрительных*”» [Радевич-Винницький 1997 : 217]³. Зіставне досліджен-

³ Автори зіставної стилістики обох цих мов відзначають в українській мові, з

ня систем російських і, наприклад, чеських демінутивів також засвідчує не тільки значно вищу регулярність їх творення в чеській мові, про що вже було сказано вище, а й практичну відсутність у ній демінутивів з пейоративними значеннями, що їх щедро демонструє російська мова [Volek].

2.2. Справді, якщо брати систему демінутивно-оцінних суфіксів, то російська мова виявляє меншу схильність до такого широкого, як в українській мові, творення й уживання гіпокористичних форм, але демонструє деякі інші моделі, загалом не характерні або менш характерні для української мови.

Це насамперед уживання демінутивів зі зверхньо-поблажливими або іронічно-зневажливими, фамільярно-пестливими або фамільярно-ввічливими конотаціями на зразок «*дитишкам на молочишко*», *ружьшишко*, *золотишко*, «в *картишки* перекинуться», *мыслишка*, «*нервишки* пошаливают», *вещички*, *одежонка*, *старикашка*, «будет одно *мероприятшце*», «поставить к *стенке*» (на розстріл), *музычка*, «*Разговорчики* в строю!»), «*человечек* там один тебя спрашивает», *народец*, «*неувязочка* вышла», *формулировочка*, *адресок*, «разрешите *вопросик*», «*височки* подбрить?» (у сфері обслуговування); у предикативах, а також у деяких похідних частках: *ясненько*, *понятненько*, *чудненько* («Вот и хорошо, вот и чудненько»), *ладненько*, *добренько* («Добренько, я перезвоню»), новотвір *гламурненько*. У російських прикметниках зі значенням ослабленого вияву ознаки значно помітніші порівняно з українською мовою змішані конотації співчуття, жалості та деякої зверхності, іронічної зневаги (*добренький*, *пьяненький* і под.) і навіть певної гидливості (у словах з особливо «небажаною» для мовця семантикою: *жалкенький*, *несчастненький*, *убогонький*, *грязненький*, *потненький* і т. ін.). В ідіолектах деяких авторів (зокрема, в Максима Горького, В. І. Леніна), як відомо, вживання подібних одиниць було досить помітним.

Зародження цієї моделі має виразно соціальну природу, а її коріння сягають, як можна припустити, того періоду в історії російської мови (часів феодалної Московської держави й пізніше), коли широко практикувалося принизливе називання й самоназивання (як ознака мовного портрета соціальних низів) людей і всього належного їм за допомогою демінутивних пейоративних утворень (назва «уничжительный» для них є, безперечно, дуже влучною): «Государю Борису Ивановичу бьют челом *Фектистка* да *Петрушко* Чоглок[о]вы. <...> *Людишка*, государь, наши и *крестьянишка* ездят к нам з *запасишком* и с *сенишком* и з *дровишками* <...>» [Булаховский : 172]. Це пізніше виллється в манеру мовлення різночинців «Макарів Девушкіних» (герой повісті «Бедные люди» Ф. Достоєвського): «чего *сердчишку* моему хотелось», «требуется, ну, *сапожишки* какие-нибудь, *платышко*», «потому что я *смирненький*, что я *тихонький*, оттого что *добренький*», «в должность вхожу когда, так *бочком-бочком*» і т. д. Унаслідок подібного слововживання складається гнітюче враження соціальної забитості та постійного самоприниження таких людей [Мандельштам : 342–343].

одного боку, більшу частотність уживання одиниць зі зменшувально-оцінними суфіксами порівняно з російською, з другого ж боку, — менший діапазон їхніх оцінних конотацій (з вираженням найчастіше пестливості, співчуття, схвалення), тоді як у російській мові, крім цього, це ще й відтінки поблажливої іронії, фамільярної зверхності, зневажливості, але також і покірливості, самоприниження [Пилинский 1980 : 96–103]. Пор. також: «У російському усному мовленні найчастіше уникають усіх різновидів так званих зменшувально-пестливих імен — *ручки*, *носик*, *чистенький*, *аккуратненький*, а їх уживання свідчить про поганий смак» [Ермакова : 85].

2.3. Проте система зменшувально-оцінних суфіксів української мови також являє собою в аспекті обговорюваної проблеми не зовсім просте й однозначне явище.

2.3.1. По-перше, якщо говорити про справді наявний у таких формах емоційно-чуттєвий компонент, то він теж не зводиться тільки до пестливості. Це також кілька інших конотативних комплексів.

2.3.1.1. Вираження зневажливості: *людиці, брехунець, п'яничка* і под., помітне, зокрема, й у фольклорних демінутивах на позначення ворогів: *ляшки-панки*, «Ой, прийдеться вже *ляшенькам* в Польщу утікати», вираження гіркої або недоброї іронії. Саме з останньою конотацією (аж ніяк не з конотацією пестливості) звичайно виступає в сучасній українській мові слово *воріженьки* (*вороженьки*), ставши одним з ключових у дискурсах на теми гіркої історичної долі України та українців; ця ж конотація переважала, безперечно, і в його вживаннях у народнопісенних текстах — з означеннями *лихії, злії, люті* і под. та відповідними дієсловами («Брешіть, брешіть, воріженьки, / Я вас не боюся»; «Гей, не втішайтесь, / Злії воріженьки, / Та пригодоньці мої!»); пор. так само з такою ж конотацією в деяких інших мовах (хоча й зі значно рідшим уживанням): рос. рідк. *врагуша* (*ворогуша*), *вражок* (Даль), чеськ. рідк. *nepřítelk* (від *nepřítel* «ворог»), нім. *Feindchen* (від *Feind* «ворог»; словники не подають цей демінутив, але в періодиці, в інтернеті він уживається, звичайно у множині).

2.3.1.2. Підкреслення скромності мовця (у мовленні про щось своє), його бажання «не виділятися» з навмисним применшуванням («демінутивізацією») позначень цього «свого» (однак це не стилістика самоприниження «Макарів Девушкіних»). Ідеться про своєрідну «мейозисність» стилю, властиву мовленню «простих» (як соціально, так і індивідуально) людей і характерну для української мови, очевидно, більше, ніж для російської: «Маю сякий-такий *капіталець* — *сотеньку-другу, хатку, пару воликів*».

2.3.1.3. Сама ж конотація пестливості, крім значення власне ласки і взагалі повного схвалення у ставленні до об'єкта позначення, має ще й такі відтінки вираження: а) жалість, співчуття як до самого себе, так і до свого близького оточення: фолькл. *недоленька, неволенька, роботонька* і под., з можливим емоційним підсиленням, як-от розм. *горечко, лишенько* і под. (у російському фольклорі кількість таких демінутивів також була досить значною, але в загальнонародній мові їх залишилося менше, ніж в українській: *головушка, горюшко, долюшка* та ін.); б) прихильність мовця до всього «свого» і взагалі потрібного, «корисного» — як його інтимізація: *хазяйствечко*, «взьми *вилка* й підкинь *сінця*», «Ото краму того надбає [баба], попродасть, гроші зіб'є, купить *худобинку: коненята, бички, овечатка*» (Дніпрова Чайка), «Рацион для великої рогатої худоби складався з "*травиці*", "*листячка*", "*пійлечка*", "*борошенця*"» (Остап Вишня); в) добродушність мовця, його некваплива розважливість, що виявляється, зокрема, в уживанні «демінутивованих» числівників, займенників, займенникових прислівників і часток (відтінок, у сучасній українській мові вже значною мірою десемантизований, формалізований): *двійко, двосчко, одненький, всенький, отакенький, такечки, туточки* (у російському просторіччі також є подібна форма, але зі значно меншою частотністю вживання), *тамечки, осьдечки, ондечки, теєчки, тесньки*. Два останні з цих трьох відтінків конотації пестливості походять від манери мовлення «простих» людей, тобто переважно селян, але якщо в другому з них справді можна вбачати певні елементи соціальної «неактивності», то перший свідчить про турботливість «господаря» і є вира-

женням не якоїсь абстрактної «мрійливості», а, навпаки, цілком конкретної практичності, прагматизму.

2.3.2. По-друге, в ряді випадків такі демінутиви являють собою тільки певну стилістично забарвлену форму без відповідного змісту, тобто без виходу на рівень ментальності, — це своєрідні штампи, що виникали в народній поезії як механічне перенесення демінутивно-гіпокористичного оформлення на різні слова⁴, якими є, зокрема, й деякі назви «ворогів»: *татарочки*, *турки-яниченьки* (у думі: «А на свої слуги, / Турки-яниченьки, / Зо зла гукає [баша]»), *воро(і)женьки* (у тих контекстах, що не мали іронічної конотації в різних її відтінках) і под. (таке саме стилістичне явище було характерним і для російської народної поезії: *вороженьки*, *воры-разбойнички*, «злодейская смертушка», «Енералушка [ходить] по армеюшке» — про ворожого генерала і ворожу армію і т. ін. [Мандельштам : 324–329]). Пор. міркування про особливості національної ментальності трьох східнослов'янських народів (звичайно, вже в далекому минулому) на основі частотності функціонування подібних механічно вживаних демінутивів в їхній народній поезії: у білоруській поезії, особливо духовної тематики, їх кількість найбільша («Нібито доля злочасної країни вікликала цю дивну мову самоприниження»), за нею стоїть російська («на кожному кроці *смеретьшка*, *тоскичюшка*, *разлукушка*, *напрасничка* (напраслина), *остудушка*, *худобушка*, *обидушка*, *горюшка*, *хворобушка*, *несчастьшико* і под.»), звідси — висновок щодо обох цих народів: «<...> повне знеособлення, повне нівелювання почуття, цілковита одноманітність у вираженні самоприниження чується як у цілому народі, пригнічуваному умовами історичного та соціального характеру, так і окремих груп осіб, пригнічуваних умовами індивідуальних страждань». Найменшою мірою явище «неусвідомлюваності і формалізму» в уживанні демінутивних одиниць було характерне для української народної поезії [Мандельштам : 329–331, 352–353].

2.3.3. По-третє, оскільки нова українська літературна мова формувалася переважно на основі народнорозмовної з відчутною наявністю також фольклорного елементу, питома вага емоційно-оцінних демінутивів у структурі її розмовного та художнього стилів є істотно помітнішою порівняно з російською літературною мовою, яка значно більшою мірою орієнтувалася на писемно-книжні традиції. Більше того, в українській літературі XIX — початку XX ст. такі демінутивні форми нерідко культивувалися свідомо — як наслідування, плекання «справжньої» української мови, без урахування тих функціонально-стильових і експресивно-стилістичних відмінностей, які мають бути між різними сферами використання літературної мови. Звідси, наприклад, перенасичення цими формами авторської мови в оповіданнях Марка Вовчка («дала білу *сорочечку*, дала *водиці*», «усе якое було *скорботненько* й *тихенько*, *смирненько*»), значна їхня частотність в оповіданнях Архипа Тесленка («*Миколка*, Прокопів *хлопчик*, такий *школярник гарнесенький* був: *смирненький*, *соромливенький*, *млявенький*, як *дівчинка*. Та ще ж такий *чорнобривенький*, *білолиценький*, *носок невеличкий*, *щічки круглесенькі*, ще й *чубок кучерями*»), звідси й форма *воріженьки* у вірші, який став національним і державним гімном України: «Згинуть наші *воріженьки*, / Як роса на сонці»

⁴ Подібно, наприклад, до вживання у фольклорі деяких цілком позбавлених змісту постійних епітетів («козацьке тіло, чумацьке біле»), звертань (так, у думі «Козак Голота» зі словами «татарине, ой сідий, бородатий» до татарина звертається навіть його дружина).

(до речі, у вірші Павла Чубинського, автора первісного тексту, була форма *ворози*). Це, в свою чергу, сприяло посиленню в масовій свідомості переконаності в тому, що в такому мовностилістичному явищі знаходить свій вияв відповідна особливість української ментальності, хоча насправді ми маємо тут справу лише з однією із проблем пошуків стильових домінант української літературної мови (справжніх чи тільки уявних у свідомості певних кіл українського суспільства) — проблемою її етнографізації. Зіставляючи, наприклад, відомі рядки О. Пушкіна «Вновь я посетил / Тот уголок земли, где я провел / Изгнанником два года незаметно <...>» і переспів Михайла Старицького «Я знову тут, у рідній стороні, / У тім селі, де літа *молоденькі* <...>», «характерний багатьма сторонами, як-от оце підсолоджене і пересолоджене “*молоденькі*”», Максим Рильський, відзначаючи «любов Старицького до здрібнєлих і пестливих слів», зауважує: «Взагалі боротьба з цими, “ніжнесенькими” словами в українській мові тільки в наші часи закінчилась [очевидно, ще не зовсім. — О. Т.] перемогою мужнього слова» [Рильський : 216] ⁵. Якщо в таких рядках народної пісні, як «<...> А козак дівчину та й *вірненько* любить, / А зайнять не посміє» («Ой у полі вітер віє...») гіпокористичну форму вжито цілком відповідно до змісту, то, наприклад, у відомому «бойовому» вірші Миколи Вороного «За Україну» (1917 рік): «О Україно, о любо ненько, / Тобі *вірненько* присягнем!» — це лише данина народнопісенній традиції.

2.3.4. По-четверте, ставлячи явище більшої продуктивності зменшувально-пестливих суфіксальних дериватів в українській мові порівняно з російською в залежність тільки від особливостей «української душі» ⁶, слід водночас мати на увазі, що й серед збільшувально-підсилювальних (часто з конотацією грубуватості) утворень українська мова також демонструє більшу продуктивність, пор., наприклад, серед прикметників: рос. *толстуций, толстенный* — укр. *товстючий, товстюций, товстезний, товстелезний, товстенний, товстелюций* [Голубовская : 79–80]. Тому серед чинників таких відмінностей у зіставляваних мовах слід обов'язково зважати також на різну схильність їхніх словотвірних систем узагалі до творення суфіксальних дериватів зі значенням розміру, інтенсивності й на цій основі оцінки, тобто на власне мовний структурний фактор.

2.4. Отже, гаданої дзеркальної відповідності між системою зменшувально-емоційних суфіксів української мови і вже усталеним образом української ментальності насправді немає, оскільки не все в цій мовній сфері визначається особливостями національного характеру й темпераменту, — відповідний вплив чинять також такі власне мовні фактори, як стильове орієнтування літературної мови та особливості її словотвірної структури в

---

⁵ Дослідник нормативно-стильових тенденцій у новій українській літературній мові констатував: «<...> невдачею закінчилася спроба прищепити сучасній книжній українській мові навіть <...> суфіксовані форми прикметників і прислівників типу <...> *самісінький, всенький, <...> очевидячки, теперечки, заразісінько* і под., спроба, викликана тим, що в них вбачали характерну ознаку української мови взагалі. Але ці форми були характерною ознакою тільки народнорозмовної української мови» [Пилинський 1976 : 202].

⁶ Пор.: «Немає потреби доводити, що ці [зменшувально-пестливі. — О. Т.] суфікси відповідають певним струнам української душі, бо як би такі словотвірні елементи могли без цього виникнути в мові і вживатися в мовленні?» [Радевич-Винницький 1997 : 216].

цілому. Розглянутий матеріал свідчить також, що й сама «українська душа» не є втіленням тільки всього «наскрізь позитивного».

Міжмовні відмінності в комплексі демінутивно-емоційних утворень, які можна вважати зумовленими в своїй основі особливостями національної ментальності, визначаються насамперед соціально-історичними, меншою мірою географічними чинниками. Так, вплив географічно-кліматичного фактора можна припустити у випадку наявності / відсутності та частотності функціонування демінутивів від іменників — назв пір року. Продовжуючи думку А. Гавронського про не випадковість відмінностей у польській мові між частим у вживанні *wiosenka*, набагато рідшим *latko* і повною відсутністю демінутивів від *jesień* і *zima* [Gawroński : 204], можна вказати на наявність у російській мові демінутивів тільки від *зима* — досить частотного, причому не тільки в народній поезії, а й у розмовній мові, *зимушка* (у словнику В. Даля подано також пестл. *зимка, зимочка, зимонька, зневажл. зимишка* «неморозна, малосніжна зима», підсил. *зимища* «сувора або довга зима»), тоді як в українській мові найчастотнішим, очевидно, є *літечко*, а наявні також *зимонька* і *веснонька* обмежуються функціонуванням у мові фольклору та поезії.

Серед чинників соціального характеру ⁷ можна виділити такі, як:

а) фактор соціальної диференціації різних верств суспільства в історії цих народів, що сформувався в умовах суспільно-економічних формацій з різким міжстановим поділом (для слов'янських мов писемного періоду це феодальне суспільство) ⁸, але діяв і якоюсь мірою продовжує діяти в обох цих зіставлюваних мовах по-різному. У російській мові, як уже відзначалося, на формування специфічного комплексу емоційно-оцінних значень демінутивних утворень для характеристики, у тому числі й самохарактеристики, соціально нижчих верств суспільства з погляду вищих верств вплинула сувора ієрархічна структура відносин між вищим і нижчим ⁹. Але, з іншого боку, в мовному середовищі соціальних верхів російського суспільства сформувалася й своя система гіпокористичних демінутивів для іменування «своїх»: *маменька, папенька* і под.; в особових іменах: якщо до нижчих — *Митька, Алексашка, Катька* і под. ¹⁰, то між своїми — *Митенька, Сашенька, Катенька* і под.

⁷ Поряд з найзагальнішим прагматичним чинником, залежно від якого позитивні і негативні оцінки розподіляються між назвами того, що вважається приємним, потрібним або ж неприємним, шкідливим, не охоплюючи той номінативний фонд, що позначає нейтральні або звичні речі: пор. наявність пестл. *неділька*, нар.-поет. пестл. *неділенька* і *суботонька* за відсутності демінутивів від назв інших днів тижня; пор. також, наприклад, досить широку наявність, порівняно з російською мовою, чеських гіпокористичних дериватів до *pivo* [Volek : 415].

⁸ Пор. у досить прямолінійному твердженні (можливо, навіть з певною поступкою постулатам марризму): «За допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки виражаються відмінності класових, групових стилів, своєрідності соціальних характерів» [Виноградов : 113].

⁹ Це явище привертало увагу дослідників ще на матеріалі латинської мови: так, у комедіях Плавта вживання демінутивних форм з афективними значеннями більш характерне для мови рабів, ніж інших персонажів [див., наприклад: Накатіє : 8; Сенів : 26].

¹⁰ Ще в першій половині XIX ст. з обуренням відзначали, що кріпосницька Росія «являє собою жахливе видовище країни, де люди торгують людьми, <...> країни, де люди самі себе називають не іменами, а кличками: Ваньками, Васьками, Шешками, Палашками» [Белинский : 359].

На комплекс емоційно-оцінних нашарувань системи українських демінутивів більший відбиток, як відзначалося вище, наклали емоційні особливості мовлення «простого» народу — з підвищеним елементом пестливості, співчуття, жалю до близьких і близького, до себе, в тому числі як прихильність господаря до всього свого. На відміну від російської мови, система гіпокористичних демінутивів української мови однорідніша в емоційно-оцінному плані й, можливо, дещо «простіша» (очевидно, як відбиття більшої соціальної однорідності, особливо в минулому, українськомовного середовища).

2.5. У складному комплексі позамовних і власне мовних чинників творення і вживання емоційно-оцінних демінутивів фактор національної ментальності не можна як ігнорувати, так і, навпаки, абсолютизувати. Переконалися в останньому, безперечно, значно легше: досить порівняти, наприклад, багатший набір гіпокористичних демінутивів в українській або італійській мовах і бідніший — у болгарській або французькій мовах (при тому, що за характером емоційності носії цих мов — українці і болгари, італійці і французи — різняться між собою, очевидно, все-таки меншою мірою) або, з іншого боку, британський і американський варіанти англійської мови (з практично однаковим — досить скромним — інвентарем гіпокористичних суфіксів при безперечній відмінності національних характерів стриманіших англійців і емоційно безпосередніших американців). Факти, які б однозначно вказували на наявність впливу національного темпераменту на особливості системи демінутивних суфіксів відповідної мови, простіше добирати в межах якоїсь однієї мови (наприклад, української або італійської), але в разі проведення міжмовних зіставлень така однозначність висновків може ставати менш категоричною. Так, факт певної відповідності між наявністю в тих чи тих мовах багатшого / біднішого набору емоційно конотованих демінутивів і рівнем емоційності носіїв цих мов не можна, очевидно, заперечувати, наприклад, при зіставленні слов'янських або романських мов з германськими. Однак і в цьому разі такий висновок ускладнюється тим, що ця відмінність словотвірних систем зазначених груп мов не обмежується тільки демінутивними утвореннями, а характеризує весь інвентар їхніх словотвірних суфіксів. І вже в будь-якому разі неможливо пояснити велику кількість гіпокористичних дериватів, наприклад, до іменника зі значенням «мати» в слов'янських мовах і значно меншу їхню кількість у германських мовах різним ставленням носіїв цих мов до матері.

Підсумовуючи все сказане про укр. *воріженьки* й узагалі про мотиваційні основи емоційно-оцінних конотацій системи українських демінутивів і традиції їх уживання, слід ще раз наголосити, що творення і функціонування цих одиниць визначається складним комплексом як позамовних, так і власне мовних чинників. Це: а) зумовленість їх найзагальнішим прагматичним і конкретнішими соціально-історичними та географічними факторами життя українського народу, які, в свою чергу, могли, безперечно, стимулювати формування відповідних особливостей його національної ментальності; б) формування нової української літературної мови переважно на народно-розмовній основі з наявністю також фольклорного елемента, тобто стильові традиції літературної мови; в) як наслідок цього — порівняно висока продуктивність словотвірної системи української мови в плані творення дериватів як зі зменшувальними, так і зі збільшувальними суфіксами, що мають значення розміру, інтенсивності й на цій основі — оцінки, тобто фактор осо-

бливостей мовної структури (високою регулярністю творення демінутивних дериватів відзначається, як уже було сказано, також чеська літературна мова, однак у ній це прямий наслідок не впливів народнорозмовної основи, а навіть навпаки — її книжного характеру, запрограмованого діячами чеського Відродження орієнтування на якомога повнішу системність її словотвірної структури); г) неоднозначність емоційно-оцінних комплексів демінутивних за походженням форм аж до повної їхньої десемантизації в багатьох фольклорних і розмовних демінутивах, що, звичайно, потребує уваги до адекватнішого розуміння й уживання їх з боку мовців.

3. Загострення уваги до проблеми внутрішньої форми окремих слів і національної мови в цілому. Тенденції до звеличення рідного народу, характерні взагалі для романтичного трактування історії, стали також яскраво виявлятися в такому пошуковому напрямі в діяльності непоодиноких аматорів, як «облагородження» етимології і значення слів української мови з метою увиразнення позитивних рис духовності та моральності українського народу, що особливо унаочнюється в протиставленні фактів української і ще якоїсь іншої мови та, відповідно, моралі іншого народу, добір яких, зрозуміло, також не випадковий (такі пошуки особливо привертали увагу в 90-ті роки — на початку доби незалежності). Пор., наприклад, у добірці таких мовних фактів з однієї книжки [Братко-Кутинський : 96–108], посилення на які, до речі, вже набули певного поширення, де поряд з поодинокими випадками на зразок укр. *шлюб*, тобто «злюб» (від *любити*), — рос. *брак* (пов'язане з *братъ* — отже, це вияв залежного становища жінки в патріархальному суспільстві), що їх справді можна (з відповідною, зрозуміло, мірою умовності) вважати вдало підібраними, фігурує значно більше науково явно неспроможних фактів: укр. *країна* — від *край* (*к+рай*), тобто [нібито] те, що виділене богом *Ра*, — рос. *страна*, тобто [та чи інша] сторона, щось пасивне; укр. *праця*, пов'язане з прагненням до розумної діяльності (*n+ра-ціо*), до світлого начала («*Ра*»), — рос. *труд*, пов'язане лише з труднощами; укр. *орати*, яке «первісно означало не стільки розворушувати землю для сівби, скільки священнодійствувати» (слово походить з ритуалу культу бога *Ора*, світлого начала *Ра*), — рос. *пахать*, що означає, власне, «розпанахувати» (отже, творцям поняття «пахать» хліборобський культ був чужим); укр. *повія* («та, що живе *по Вію*», тобто за давніми законами сім'ї, яка ще не ділилася на шлюбні пари) — рос. *шлюха*, *потаскуха*: «дуже образливі»; укр. *лікарня* «місце, де дають ліки, лікують» — рос. *больница* «місце, де панує біль» (насправді ж це «місце для больных») ¹¹.

4. Увага до багатства української синоніміки. Безпосереднє й надто пряме пов'язування фактів мови з ментальністю її носіїв нерідко й не завжди адекватно виявляється також в акцентуванні уваги на багатстві лексико-фразеологічної синоніміки української мови — у порівнянні звичайно з російською, коли для зіставлення відповідних рядів в обох мовах можуть використовувати дані довідкових джерел цих мов різного обсягу (з різною кількістю реєстрових одиниць і різною повнотою подання їх семантичної

¹¹ Пор. також, наприклад: «В українській мові <...> відображена боротьба принципово демократичних, творящих, господарських засад із специфічно перекотипольним, кочовим, паразитуючим, руйнівним синдромом; космосу з хаосом, духовності із бездуховністю, природної цілості і визначеності із сумбурною еклетику впродовж усієї історії. Практично це була боротьба добра із злом, життя із смертю» [Чепурко : 126].

структури), з різними вихідними принципами (наприклад, з ширшим і вужчим розумінням синонімії). Так, за даними нових досить повних словників синонімів обох мов, наприклад, синонімічний ряд укр. *завірюха* (*заметіль* та ін.) налічує до 20 синонімів, не рахуючи діалектних і рідковживаних слів (ССУМ), тоді як ряд рос. *метель* — усього чотири члени (НОССРЯ). Якщо це вияв більшої уваги українців до цього стихійного явища, тоді тут слід шукати зв'язок з певними особливостями їхньої ментальності (хоча, здавалося б, принаймні заметілі з географічно-кліматичного погляду мають бути важливіші саме для росіян). Якщо ж це лише один з наслідків різної повноти відбиття лексичного складу української і російської загальнонаціональних мов у їхніх літературних мовах (в українській літературній мові, як відомо, знайшла повніше відбиття народно-розмовна стихія), то слід, звичайно, попередньо привести до певного спільного знаменника лексичні групи обох мов, обрані для зіставлення. Або інший приклад. Кількісно дуже відмінний склад синонімічних рядів зі словом *горизонт* в обох мовах пояснюють саме географічним чинником: «Якщо російському *горизонт* (і рідкіснішому *окоём*) в українській мові відповідає, крім запозиченого *горизонт*, ще *обрій*, *виднокруг*, *видноколо*, *крайнебо*, *небокрай*, *овид*, то це багатство синонімів викликано тим, що українська мова склалася головню в зоні степу й лісостепу, де відповідне оптичне явище перед очима, а бідність російської мови на відповідний синонімічний ряд викликана тим, що вона сформувалася переважно в лісовій смузі, де обрій — явище нечасте і менш впадає в око» [Ткаченко : 16]. Синонімічний словник (ССУМ) дає ще більшу кількість достатньо частотних в українській мові слів на позначення горизонту у всіх трьох відтінках значення: «лінія горизонту», «небосхил» і «круговид», тоді як у російській мові можна відзначити *небосклон* «небосхил» і з відтінком «круговид» — *кругозор*, заст. *окоём* (В. Даль подає ще низку інших, але це вже позалітературні та, можливо, створені ним самим — такі, як *глазоём*, — синоніми: Даль, т. I : 354; т. II : 169). Однак пояснити таку відмінність лише географічним чинником, очевидно, складно, оскільки, з одного боку, українська мова формувалася також у зоні лісів, а з другого, — російська мова розвивалася на схід і на південь у степовій і, крім того, в приморських зонах (пор., наприклад, у В. Даля наявність синонімів з позначками *арх[ангельское]*, *касп[ийское]*, *орл[овское]*). Можливо, тут також не варто забувати і про відмінності у стильовій структурі та в ступені кодифікованості власне літературних мов: у структурі української літературної мови займає помітніше місце поетична лексика (а це близько половини членів синонімічних рядів з домінантою *горизонт*), і взагалі її нормативна основа більш «ліберальна»; російська ж літературна мова відзначається, як відомо, більшою «регламентованістю»¹².

Узагалі, тема «простору» українця і росіянина посідає помітне місце в подібних розмірковуваннях. З одного боку, спираючись на один з досить популярних тепер у певних колах постулатів української ментальності — «вчуття в хвилясту м'якість лісостепу чи в безкраю далечінь степу» і на цій

¹² Якщо в українській мові, наприклад, як нейтральні й приблизно однаково вживані функціонують два дієслова: *курити* (тютюн) і *палити*, а в сусідніх російській і польській — тільки по одному, це, звичайно, зовсім не має означати, що українці принаймні вдвічі більше схильні до цієї шкідливої звички, ніж їхні сусіди. Це факт лише відповідних особливостей розвитку української літературної мови, але аж ніяк не ментальності українців.

основі — «схильність до почуття любові до безконечного, недосяжного й абсолютного» (хоча це не пробуджує в українцеві активності, а, навпаки, радше сприяє його пасивній споглядальності) [Кульчицький : 53], підкреслюють багатство в українській мові синонімічних рядів на позначення простору (*безмежся* та ін.), прислівників з локативним значенням, наявність постійних епітетів зі значенням більшого полюса на шкалі ознаки (*стен — широкий* та ін., *річка — глибока, небо — бездонне* і под.), фразеологізмів з метафоричними перенесеннями просторових ознак, де одиниця зі значенням більшого полюса ознаки має позитивне: *широка душа* в кого, *на широку ногу*, а одиниця зі значенням меншого полюса — негативне значення: *вузькі місця* [див., наприклад: Кононенко : 41–42; Селіванова : 24] (хоча всі ці мовні явища, звичайно, характеризують не тільки українську мову). З другого боку, як одне з ключових понять російського менталітету наводяться вислови на зразок *широкая русская душа, с истинно русским размахом*, а в плані міжмовного (і міжментальнісного) зіставлення акцентують увагу на більшому прагненні до «простору» саме «російської душі» — до постійного, «імперського», розширення, тоді як духовний простір українців самі вони можуть обмежувати навіть *рідною хатою* [Руденко : 163]¹³.

5. Пасив і деякі суміжні семантико-синтаксичні категорії. Серед пояснень, покликаних обґрунтувати неорганічність для української мови конструкцій пасиву, насамперед тричленного з діячем-людиною, і поширення їх у ній тільки під впливом російської мови, крім найзагальнішого твердження про непритаманність цієї граматичної категорії українській народній мові висувають також аргументацію психологічного плану. Це апелювання до [нібито] характерних особливостей ментальності українського етносу — з його «здавна розвиненими відчуттями самодостатності, незалежності та власної відповідальності за життя — ментальними рисами, через наявність яких у світогляді українців невинуватиме прирівнювання вільної людини до неживого предмета вважали образою людської особистості», до таких особливостей української ментальності, як «екзистенційний індивідуалізм, несприйняття чиеїсь влади над собою і велика пошана до людської особистості та гідності» (у російській же мові такі конструкції функціонують активно, «і ніхто не відчуває чогось неприродного») [Скаб, Плантон]¹⁴ (з таким же підходом до трактування категорії пасивного стану дієслова і з поясненням непритаманності її граматиці української мови на відміну від російської мови виступив на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України в березні 1997 року І. Р. Вихованець — у доповіді, присвяченій концепції майбутньої академічної граматики української мови). Відзначений

¹³ Такий висновок робиться з посиланням на працю [Мойсеїв], автор якої, ґрунтуючи свої положення на великій кількості слововживань з іменником *хата* в текстах української літератури та фольклору (наприклад, *хата-мати*, у Тараса Шевченка: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» та ін.), вважає, що, «коли від Батія до Чорнобиля у самі гени [українського народу. — О. Т.] влучають ворожі стріли, коли з трьох боків настирливі сусіди нав'язують мову, релігію та форму штанів, коли маш палкий гонор і м'яку, феміністичну [! — О. Т.] вдачу, коли обтяжений гірким досвідом підлеглості — замість чітких структур утвердження власної волі і вибору» (с. 151), порятунок слід шукати в собі, у своїй «хаті».

¹⁴ Пор. також: «Пасивні конструкції закріпилися в російській книжній (канцелярській) мові в період специфічних позамовних обставин, а саме в той час, коли роль пересічної людини в суспільному житті бюрократичної імперської держави була зведена до найнижчої позначки, коли окрема особистість нівелювалася, розчинялася в офіційних бюрократичних взаєминах» [Непийвода : 259–263].

підхід підкреслено психологічного (власне, етнопсихологічного) характеру до трактування природи категорії пасивного стану розходиться, таким чином, з майже загальноприйнятим тепер логіко-лінгвістичним підходом до її розуміння як одного з наслідків зміщень комунікативної перспективи в побудові висловлення, зумовлюваного загальною ментальною діяльністю людей (безвідносно до їхньої етнічної належності)¹⁵. Але для того, щоб сприйняти такі трактування більш-менш осмислено, слід усе-таки мати на-самперед якесь задовільне пояснення того, як народи з досить розвинутою в їхніх мовах категорією пасиву (наприклад, римляни, німці або англійці) неодноразово демонстрували в своїй історії неабиякі вияви «пасіонарності» (за Л. Гумільовим) або вважаються характерними носіями загостреного відчуття власної гідності та запального темпераменту (як іспанці або грузини) і, навпаки, як народи з відсутністю або слабкою представленістю в їхніх мовах зазначеної дієслівної категорії не виявляли (не виявляють) цих якостей.

Загальна ж картина функціонування пасиву в основних європейських (неслов'янських) мовах — зокрема, й тих, що починаючи з XVIII ст. не могли не чинити впливу в цьому плані на російську літературну мову, — німецькій, французькій, а тепер особливо англійській, — показує, однак, що й сама російська мова — цей нібито основний «винуватець» поширення зазначеної категорії в східнослов'янському мовному просторі — виявляє помітно меншу активність на фоні цих мов (з чого слід, за логікою неогумбольдтіанства, зробити також висновок, що носіями цих європейських мов є народи зі ще більшою, ніж росіяни, «внутрішньою несвободою», «залежністю духу» і з «підпорядкованістю особистості державі»).

Новітня етнолінгвістика — школа А. Вежбицької [див., зокрема: Вежбицкая 1996; Wierzbicka 1999] та її послідовників — виявляє, як відомо, також у структурі російської мови не менш «показові», ніж категорія пасиву, мовні свідчення [нібито] пасивності російського національного характеру, схильності росіян до фаталізму та покірливості долі, ірраціональності сприймання подій і явищ — поширеність безособових конструкцій із суб'єктом дії / стану у формі непрямих відмінків (давального або знахідного) там, де, зокрема, в англійській мові виступають двоскладні агентивні конструкції із суб'єктом у формі прямого відмінка, наприклад: «Ему это удалось...» (пор. англ. «He succeeded...»); «Его убило молнией», «Его переехало трамваем»¹⁶. Однак поширення в мовах таких безособових речень (до речі, не

¹⁵ У мовознавстві та психології висувалися, як відомо, й інші загострено психологізовані підходи до з'ясування природи пасиву. Так, у психолого-романтичних напрямих німецького мовознавства першої половини XX ст. (у концепціях К. Фосслера, Е. Вістранда та ін.) формування пасиву виводилося з анімістичного розуміння світу, з особливостей релігійного світосприйняття народів тощо [див.: Fossler; Meyer-Lubke; Hartmann; Schmidt].

¹⁶ А. Вежбицька, зокрема, піддає критиці на основі цих своїх вихідних позицій російських мовознавців, що займалися питаннями безособових речень, вказуючи на те, що згідно з радянською ідеологією дослідник мав ігнорувати можливу наявність зв'язків мовних явищ з етнічною ментальністю, тим більше з огляду на те що [нібито] закладені в таких семантико-синтаксичних конструкціях пасивність суб'єкта і неконтрольованість ним тієї чи іншої події, стану або явища могли розцінюватися як уже нехарактерні для радянської людини [Wierzbicka 1999 : 395]. Див. докладний огляд позицій цього напрямку сучасної етнолінгвістики / лінгвокультурології в збірнику праць [От лингвистики к мифу] — зокрема, в межах граматичних категорій, синтаксичних конструкцій, словотворчих можливостей російської та деяких інших мов [Павлова : 235–237; Прожилов : 269–270; Геберт : 325–330].

тільки в російській, а й в інших слов'янських мовах включно з польською) слід пов'язувати, звичайно, не з впливом відповідних підсвідомих психічних доміант етнічної ментальності, а — так само, як і в ситуації з пасивом, — з логіко-синтаксичним акцентуванням насамперед на самому факті, наприклад, смерті кого-небудь (від блискавки та ін.), а не на її агенті.

6. Уживання форм недоконаного виду дієслів на місці форм доконаного виду (у мові народнописенного епосу). Для порівняння з наведеними вище фактами безпосереднього пов'язування певних семантичних (семантико-словотвірних, логіко-комунікативних та ін.) аспектів структури української мови з особливостями етнічної ментальності українців можна навести подібний факт виведення ще одного мовного явища від особливостей уже соціальної ментальності певних верств українського народу (оскільки тут не передбачається виходу на етнічну ментальність у цілому, це явище тепер не привертає зацікавлення ні з боку аматорських кіл, ні тим більше з боку лінгвістів, але як факт сам по собі воно також заслуговує на обговорення). Мова йде про граматичне явище, яке привертає увагу насамперед у народнописенному епосі та в стилізації під нього: «<...> То тоді дівка-бранка, / Маруся, попівна Богуславка, / Теє зачувала. / Словами промовляла: “<...> як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати, / То буде мені, дівці-бранці, / Марусі, попівні Богуславці, / На руки ключі віддавати, / То буду я до темниці приходжати, / Темницю відмикати, / Всіх вас, бідних невольників, на волю випускати”» («Дума про Марусю Богуславку»), «<...> Турки-яничари ловили [Степана], / З гармати гримали, / В кайдани кували, / В цареградськую башту сажали, / В тяжкую роботу завдавали», «<...> Турки-яничари ловили / До стовпа в'язали, Очі виймали, / Гарячим залізом випікали» (Тарас Шевченко). О. О. Потебня, який досить докладно описав це явище, дав трактування його в методологічному дусі лінгвістичного психологізму — з виведенням прямої залежності між схильністю людини з народу вживати дієслівні форми з тривалим недоконаним значенням там, де освічена людина звичайно б ужила форми доконаного виду, і «низьким ступенем абстрагованості думки» та «повільністю її протікання» у носія народної мови [Потебня : 43–50], тобто кваліфікував його як вияв хоча й не етнічної, але соціальної ментальності (за поширеною тепер термінологією). Однак сам же дослідник, звичайно, не міг не розуміти, що народний співець при цьому все-таки не може отожднювати значення завершеності й незавершеності дії як такі, в цілому, і в інших ситуаціях спілкування він, безперечно, уживав би форми різних видів дієслова відповідно до конкретної комунікативної потреби. Отже, тут він це робить, можливо, й не цілком осмислено, але й не зовсім неусвідомлювано, механічно — це художній засіб подання ситуації з акцентуванням не так на результаті завершеності дії, як на її перебігу, на тому, як це відбувалося, а не як це відбулося. «У формах недоконаного виду самé сприймання дії ніби безпосередніше, наочніше, мовець тут ніби перенесений у сам осередок перебігу дії» [Шерех : 287]. У межах системи дієслівних часів цей художній засіб можна вважати певним аналогом уживання «теперішнього історичного» на місці реального минулого часу.

Зрештою, і мовлення сучасної «освіченої людини» демонструє нам, хоча й не так виразно, у повсякденній мові зразки вживання форм недоконаного виду дієслів там, де з погляду суто логічного доречнішими були б форми доконаного виду, наприклад: «Я вже читав цю книжку (дивився цей фільм)» — без підкреслювання ознак тривалості або повторюваності дії, тобто прочи-

тав (подивився), «Я до нього *заходив* по дорозі», тобто зайшов, «— А ти в нього *запитував* про це?»; у вживанні форм наказового способу: «*Ставай сюди*», «*Ану вставай*», «*Лягай уже спати*» і под., тобто стань, встань, ляж, у формулах мовного етикету: *Будай здоров!*, *Вибачай!*, тобто будь, вибач (хоча, здавалося б, важливим при цьому для мовця має бути момент не самого процесу, не перебігу дії, а вже її результату).

7. Деякі підсумкові зауваження. Таким чином, потрапляючи в залежність від впливу мовної структури, наша мовна свідомість в одних випадках може вбачати «жіночість» і «жіночність» ментальності українського народу (*воріженьки* і под.), в інших же, цілком навпаки, — її «чоловічість» і «мужність» (у плані обмеження граматичної категорії пасиву), її спрямованість на «позитивне» (зокрема, у формуванні внутрішньої форми слів української лексики) і т. ін. Сама ж мова, однак, здебільшого не дає підстав для таких категоричних і всеосяжних висновків. Розглядаючи виникнення і функціонування мовних явищ, що мають вихід на рівень змісту, слід обов'язково пам'ятати також про те, що, по-перше, далеко не все в номінативному складі і семантичній структурі мови визначається особливостями ментальності її носіїв, будучи наслідком дії власне мовних факторів — впливу загальної структури національної мови як такої (на її різних рівнях) і особливостей формування та розвитку її літературної форми. По-друге, установлення навіть факту психологічного стимулювання у формуванні певного мовного явища також не конче має пов'язуватися саме з національною ментальністю як такою (так, загальновідомо, що вказівка на мотивованість лексичного значення слова, що проступає крізь його внутрішню форму, не обов'язково є для нього визначальною, має вибірковий характер).

ЛІТЕРАТУРА

- Безпаленко А. М. Гендер і національний характер у лінгвістичному висвітленні. *И слово Ваше отзовется... : К 80-летию со дня рождения Е. С. Отина*. Киев : Издат. дом Дмитрия Бураго, 2012. С. 33–45.
- Белинский В. Г. Письмо к Гоголю. *В. Г. Белинский о Гоголе*. Москва : ОГИЗ, 1949. С. 351–363.
- Божко Н. М. Рідна мова як засіб самоідентифікації українців та етнозберігаюча складова етнічної свідомості. *Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі* : зб. наук. праць Наук.-дослід. ін-ту українознавства. Київ, 2006. Т. 9. С. 86–94.
- Братко-Кутинський О. Феномен України : Наукове дослідження. Київ : Вечір. Київ, 1996.
- Булаховский Л. А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Киев : Рад. шк., 1958. 489 с.
- Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Рус. словари, 1996. 416 с.
- Виноградов В. В. Русский язык. Москва; Ленинград : Учпедгиз, 1947.
- Геберт Л. Лингвистика картины мира и национальный характер в языке. *От лингвистики к мифу...* С. 316–337.
- Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира. Киев : Киев. ун-т, 2002.
- Горський В. Міф у сучасній культурі та його модифікації на полі сучасного історико-філософського українознавства. *Дух і Літера*. 1998. № 3–4. С. 92–112.
- Дяконенко М. Здрібнілі форми в українській мові. *Збірник секції граматики української мови* / О. Курило (ред.). Київ, 1930. Кн. 1. С. 73–113.

- Ермакова О. П. Некоторые особенности русского менталитета, отраженные в словообразовании. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська (упоряд. і ред.). Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2010. С. 85–90.
- Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
- Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов). *Мовознавство*. 1996. № 6. С. 39–46.
- Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Київ : Академія, 2006. 424 с.
- Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа...* С. 48–65.
- Кривоносок П. Здрібнілі форми в українській мові (завваги до психології української нації). *Рідна мова*. Варшава, 1935. Ч. 11. С. 498–502.
- Мандельштам И. Э. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения (к истории поэтического стиля). *Журн. Мин-ва нар. просвещения*. Санкт-Петербург, 1903, июль, с. 34–66; август, с. 317–353.
- Мізін К. І. Лінгвокультурний концепт «Капці», або Ще раз про методологічно слабкі місця лінгвокультурології. *Мовознавство*. 2017. № 6. С. 16–29.
- Мойсеїв І. Рідна хата — категорія української духовності. *Сучасність*. 1993. Ч. 7. С. 151–163; Ч. 8. — С. 112–116.
- Непійвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). Київ : Міжнар. фінанс. агенція, 1997. 303 с.
- От лингвистики к мифу: лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург : Anthology, 2013. 352 с.
- Павлова А. В. Сведения о культуре и «этнической ментальности» по данным языка. *От лингвистики к мифу...* С. 160–240.
- Пилинский Н. Н. Сопоставительно-стилистическая характеристика словообразовательных средств. *Сопоставительная стилистика русского и украинского языков* / В. И. Кононенко (ред.). Киев : Наук. думка, 1980. С. 95–112.
- Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 288 с.
- Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Просвещение, 1977. Т. 4. Вып. 2.
- Прожилов А. В. Лингвоконцептология, неогумбольдтианство и этностереотипы. *От лингвистики к мифу...* С. 263–277.
- Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич : Відродження, 1997. 218 с.
- Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Київ : Знання, 2006. 291 с.
- Рильський М. Пушкін українською мовою. *Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах*. Київ : Наук. думка, 1987. Т.16. С. 212–222.
- Римаренко Ю. І. Українська емоційність. *Мала енциклопедія етнодержавства* / Ю. І. Римаренко (ред.). Київ : Генеза, 1996. С. 146–147.
- Руденко Д. Пространство: грани бытия. *Философия языка: в границах и вне границ*. Харьков : Око, 1994. Т. 2.
- Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 7–25.
- Сенив М. Г. Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1972. 28 с.
- Скаб М., Плантон Д. Національна ментальність як чинник розвитку граматичної системи мови (на прикладі дієслівної категорії стану). *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк, 2015. № 2. С. 206–218.
- Тараненко О. О. Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. І. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 3–33.

- Тараненко О. Укр. *воріженьки*: дзеркало національної ментальності? *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei der Slaven : Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages* / A. Danylenko, S. Vakulenko (Hrsg.). München; Berlin : Verlag Otto Sagner, 2012. С. 231–244.
- Тараненко О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2021. 112 с.
- Ткаченко О. Мова і національна ментальність. Київ : Грамота, 2006. 240 с.
- Українська душа : зб. статей / В. Храмова (ред.). Київ : Наук. думка, 1992. 128 с.
- Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. С. 3–35.
- Чепурко Б. Українці. *Основа*. 1993. № 1. С. 124–148.
- Шерех [Шевельов] Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 396 с.
- Fossler K. Das Passivum, eine Form des Leidens und des Zustandes. *Die neueren Sprachen*. 1924. Bd. 33. S. 401–407.
- Gawroński A. Wartość uczuciowa deminutywów. *Gawroński A. Szkice językoznawcze*. Warszawa etc, 1928. S. 14–217.
- Hakamies R. Étude sur l'origin et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes. Helsinki, 1951. 147 p.
- Hartmann H. Das Passiv : Eine Studie zur Geistesgeschichte der Kelten, Italiker und Arier. Heidelberg : Carl Winter, 1954. 206 S.
- Hasselrot B. Études sur la formation diminutive dans les langues romanes. Uppsala : A.-B. Lundequistska Bokhandeln; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1957. 344 p.
- Lakoff R. Language and woman's place. *Language in Society*. 1973. Vol. 2. N 1. P. 45–80.
- Meyer-Lubke W. Vom Wesen des Passivum. *Die neueren Sprachen*. 1925. Bd. 34. S. 161–184.
- Schmidt K. H. Zum Agens beim Passiv. *Indogermanische Forschungen*. 1963. Bd. 68. Heft 1. S. 1–12.
- Volek B. Semantic properties of noun diminutives (based on Czech and Russian data). *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists* (Sofia, 1988) : *Linguistics* / ed. by A. M. Schenker. Columbus, Ohio : Slavica, 1988. P. 415–421.
- Wierzbicka A. Język, umysł, kultura : wybór prac. Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 1999. 592 [2] с.

ДЖЕРЕЛА

- Даль   Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2004.
- НОССРЯ   Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. —2-е изд., испр. и доп. Москва : Языки слав. культуры, 2003. 1488 с.
- ССУМ   Словник синонімів української мови : У 2 т. Київ : Наук. думка, 1999–2000.

REFERENCES

- Bezpalenko A. M. (2012). Hender i natsionalnyi kharakter u linhvistychnomu vysvitleni. *I slovo Vashe otzovetsya...: K 80-letiyu so dnya rozhdenyia E. S. Otina*. Kyiv: Vy-davnychiy dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Belinskij V. G. (1949). Pis'mo k Gogolyu. *V. G. Belinskij o Gogole*. Moscow: Ob'edinenie gosudarstvennyh knizhno-zhurnal'nyh izdatel'stv, 351–363. [In Russian].
- Bozhko N. M. (2006). Ridna mova yak zasib samoidentyfikatsii ukraintsiv ta etnozberihaiucha skladova etnichnoi svidomosti. *Ukrainska mova vchora, sohodni*,

- zavtra v Ukraini i sviti: Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva*. Vol. 9. Kyiv, 86–94. [In Ukrainian].
- Bratko-Kutynskyi O. (1996). Fenomen Ukrainy: Naukove doslidzhennia. Kyiv: Vechirni Kyiv. [In Ukrainian].
- Bulahovskij L. A. (1958). Istoricheskij kommentarij k russkomu literaturnomu yazyku. Kyiv: Radianska shkola. [In Russian].
- Chepurko B. (1993). Ukraintsi. *Osnova*. (1), 124–148. [In Ukrainian].
- Diakonenko M. (1930). Zdrbnili formy v ukrainskii movi. *Zbirnyk seksii hramatyky ukrainskoi movy*. O. Kurylo (Ed.). Kyiv. Vol. 1, 73–113. [In Ukrainian].
- Ermakova O. P. (2010). Nekotorye osobennosti russkogo mentaliteta, otrazhennye v slovoobrazovanii. *Vidobrazhennia istorii ta kultury narodu v slovotvorenni*. N. F. Klymenko, Ye. A. Karpilovska (Comp., Ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 85–90. [In Russian].
- Fossler K. (1924). Das Passivum, eine Form des Leidens und des Zustandes. *Die neueren Sprachen*. Bd. 33.
- Gawroński A. (1928). Wartość uczuciowa deminutywów. *Gawroński A. Szkice językoznawcze*. Warszawa etc.
- Gebert L. (2013). Lingvistika kartiny mira i nacional'nyj harakter v yazyke. *Ot lingvistiki k mifu: Lingvisticheskaya kul'turologiya v poiskah «etnicheskoy mental'nosti»: Sbornik statej*. A. V. Pavlova (Comp.). Saint Petersburg: Antologiya, 316–337. [In Russian].
- Golubovskaya I. A. (2002). Etnicheskie osobennosti yazykovykh kartin mira. Kyiv: Kyivskiy universytet. [In Russian].
- Hakamies R. (1951). Étude sur l'origin et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes. Helsinki.
- Hartmann H. (1954). Das Passiv: Eine Studie zur Geistesgeschichte der Kelten, Italiker und Arier. Heidelberg: Carl Winter.
- Hasselrot B. (1957). Études sur la formation diminutive dans les langues romanes. Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandel; Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Horskyi V. (1998). Mif u suchasni kulturi ta yoho modyfikatsii na poli suchasnoho istoriko-filosofskoho ukrainoznavstva. *Dukh i litera*, (3–4), 92–112. [In Ukrainian].
- Khramova V. (1992). Do problemy ukrainskoi mentalnosti. *Ukrainska dusha: Zbirnyk statei*. V. Khramova (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 3–35. [In Ukrainian].
- Kocherhan M. P. (2006). Osnovy zistavnoho movoznavstva. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].
- Kononenko I. V. (1996). Natsionalno-movna kartyna svitu: zistavnyi aspekt (na materialy ukrainskoi ta rosiiskoi mov). *Movoznavstvo*. 1996, (6), 39–46. [In Ukrainian].
- Kulchytskyi O. (1992). Svitovidchuvannia ukraintsia. *Ukrainska dusha: Zbirnyk statei*. V. Khramova (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 48–65. [In Ukrainian].
- Kryvonosiuk P. (1935). Zdrbnili formy v ukrainskii movi (zavvahy do psykhologhii ukrainskoi natsii). *Ridna mova*. Warsaw. Part. 11, 498–502. [In Ukrainian].
- Lakoff R. (1973). Language and woman's place. *Language in Society*. Vol. 2 (1), 45–80.
- Mandel'shtam I. E. (1903). Ob umen'shitel'nykh suffiksakh v russkom yazyke so storony ih znacheniya (k istorii poeticheskogo stilya). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. Saint Petersburg. July, 34–66; August, 317–353. [In Russian].
- Meyer-Lubke W. Vom Wesen des Passivum. *Die neueren Sprachen*. 1925. Bd. 34. S. 161–184.
- Mizin K. I. (2017). Linhvokulturnyi kontsept «Kapsi», abo Shche raz pro metodolohichno slabki mistsia linhvokulturolohii. *Movoznavstvo*, (6), 16–29. [In Ukrainian].
- Moiseiv I. (1993). Ridna khata — katehoriia ukrainskoi dukhovnosti. *Suchasnist*. Part 7, 151–163. Part 8, 112–116. [In Ukrainian].
- Nepyvoda N. F. (1997). Mova ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi literatury (funktsionalno-stylistychnyi aspekt). Kyiv: Mizhnarodna finansova ahentsiia. [In Ukrainian].

- Ot lingvistiki k mifu: Lingvisticheskaya kul'turologiya v poiskah «etnicheskoy mental'nosti»: Sbornik statej. (2013). A. V. Pavlova (Comp.). Saint Petersburg: Antologiya. [In Russian].
- Pavlova A. V. (2013). Svedeniya o kul'ture i «etnicheskoy mental'nosti» po dannym yazyka. *Ot lingvistiki k mifu: Lingvisticheskaya kul'turologiya v poiskah «etnicheskoy mental'nosti»: Sbornik statej*. A. V. Pavlova (Comp.). Saint Petersburg: Antologiya, 160–240. [In Russian].
- Pilinskij N. N. (1980). Sopostavitel'no-stilisticheskaya harakteristika slovoobrazovatel'nyh sredstv. *Sopostavitel'naya stilistika russkogo i ukrainskogo yazykov*. V. I. Kononenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 95–112. [In Russian].
- Pylynskyi M. M. (1976). Movna norma i styl. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Potebnya A. A. (1977). *Iz zapiskov po russkoj grammatike: in 4 vols*. Moscow: Prosveshchenie. Vol. 4 (2). [In Russian].
- Prozhilov A. V. (2013). Lingvokonceptologiya, neogumbol'dtianstvo i etnostereotypy. *Ot lingvistiki k mifu: Lingvisticheskaya kul'turologiya v poiskah «etnicheskoy mental'nosti»: Sbornik statej*. A. V. Pavlova (Comp.). Saint Petersburg: Antologiya, 263–277. [In Russian].
- Radevych-Vynnytskyi Ya. (1997). Ukraina: vid movy do natsii. Drohobych: Vidrozhennia. [In Ukrainian].
- Radevych-Vynnytskyi Ya. (2006). Etyket i kultura spilkuвання. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
- Rudenko D. (1994) Prostranstvo: grani bytiya. *Filosofiya yazyka: v granicah i vne granic*. Kharkiv: Oko. Vol. 2. [In Russian].
- Ryl'skyi M. (1983–1990). Pushkin ukrainskoju movoiu. *Maksym Ryl'skyi. Zibrannia tvoriv u dvadtsiaty tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 16, 212–222. [In Ukrainian].
- Rymarenko Yu. I. (1996). Ukrainska emotsiinizm. *Mala entsyklopediia etnoderzhavstva*. Yu. I. Rymarenko (Ed.). Kyiv: Heneza, 146–147. [In Ukrainian].
- Schmidt K. H. (1963). Zum Agens beim Passiv. *Indogermanische Forschungen*. Bd. 68. Heft 1, 1–12.
- Selivanova O. O. (2004). Kontseptualizatsiia prostorovoi oriantatsii v ukrainskykh frazemakh. *Movoznavstvo*, (1), 7–25. [In Ukrainian].
- Seniv M. G. (1972). Semantiko-stilisticheskie funktsii deminutivnykh obrazovaniy v latinskom yazyke rannego perioda: abstract of Cand. of Sc. dissertation. Kyiv. [In Russian].
- Sherekh [Shevelov] Yu. (1951). Narys suchasnoi ukrainskoj literaturnoi movy. Munich: Molode zhyttia. [In Ukrainian].
- Skab M., Planton D. (2015). Natsionalna mentalnist yak chynnyk rozvytku hramatychnoi systemy movy (na prykladi diieslivnoi katehorii stanu). *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts*. Lutsk, (2), 206–218. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2009). Ukrainskyi i rosiyskyi movno-kulturni vektory v suchasni Ukraini: realnist, polityzatsiia, mify. I. *Movoznavstvo*, (2), 3–33. [In Ukrainian].
- Taranenko O. (2012). Ukr. *vorizhen'ky*: dzerkalo natsionalnoi mentalnosti? *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei der Slaven: Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*. A. Danylenko und S. Vakulenko (Hrsg.). München; Berlin: Verlag Otto Sagner, 231–244.
- Taranenko O. O. (2021). Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasni hendernyi rukh. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Tkachenko O. Mova i natsionalna mentalnist. Kyiv: Hramota, 2006. [In Ukrainian].
- Ukrainska dusha: Zbirnyk statei. (1992). V. Khramova (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Vezhbickaya A. Yazyk. Kul'tura. Poznanie. Moscow: Russkie slovari, 1996. [In Russian].
- Vinogradov V. V. Russkij yazyk. Moscow; Leningrad: Uchpedgiz, 1947. [In Russian].
- Volek B. (1988). Semantic properties of noun diminutives (based on Czech and Russian

- data). *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists* (Sofia, 1988): *Linguistics*. A. M. Schenker (Ed.). Columbus, Ohio: Slavica, 415–421.
- Wierzbicka A. (1999). *Język, umysł, kultura: Wybór prac*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zhaivoronok V. *Ukrainska etnolinhvistyka*. Kyiv: Dovira, 2007. [In Ukrainian].

SOURCES

- Dal' Dal' V. I. *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka*: in 4 vols. Moscow: OLMA-PRESS, 2004. [In Russian].
- NOSSRYa *Novyj ob'yasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo yazyka*. Yu. D. Apresyan (Chief Ed.). 2nd ed. Moscow: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2003. [Russian].
- SSUM *Slovyk synonimiv ukrainskoi movy*: in 2 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1999–2000. [In Ukrainian].

O. O. TARANENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of ssciSciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

LANGUAGE AS A MIRROR OF ETHNIC MENTALITY: YES AND NO (several language phenomena)

At the background of increased attention towards a psychological interpretation of content-based linguistic phenomena, aiming to relate them to the mentality of different peoples, the article calls on to avoid positing the direct, proximate dependence of language features on those of ethnic mentality. Along with the search in this direction, one should also bear in their mind the possible effects of general mental activities of people (regardless of their ethnicity), of the general structural specificity of the language at its various levels, as well as particular features of formation and development of the literary (standard) form of the national language. The material for a more specific analysis were some phenomena of the Ukrainian language that arouse great interest what concerns the features of Ukrainian mentality being [allegedly] mirrored in them: diminutives with hypocoristic connotations, the category of passive voice, “positivity” of Ukrainian vocabulary inner form, abundance of Ukrainian synonyms.

Keywords: language and mentality, “womanhood” / “manhood” in mentality, ethnolinguistics, Ukrainian diminutives, category of passive voice in Ukrainian.

Дата надходження до редакції — 16.10.2021

Дата затвердження редакцією — 19.10.2021